

### **3. A szleng típusai**

A szleng rendkívül sokrétű nyelvi jelenség. Különösebb vizsgálatok nélkül, pusztán a már szótárazott szlengek számbavétele alapján (vö. KIS 1995: 82–4)

megállapíthatjuk, hogy — egyes korábbi vélekedésekkel szemben — a szleng nem tekinthető homogén nyelvváltozatnak, még ha az egyes kisebb szlengeket fontosabb tulajdonságaik alapján nagyobb típusokba szokás is sorolni.

**3.1.** Az angol nyelvű szakirodalomban az adott szleng társadalmi ismertsége alapján *general* és *special slang* néven széles körben és szűk körben elterjedt szlengeket szoktak megkülönböztetni (BERREY–VAN DEN BARK 1954: 013; SZU-DZILOVSZKIJ 1973: 11).

Létezik olyan felfogás, amely az általános szlenget tekinti a szleng legfontosabb megnyilvánulási formájának: ERIC PARTRIDGE szerint a szleng általánosan érthető, nem pedig egyes társadalmi csoportok kiváltsága, és egyik fontos feladata a köznyelv megkopott kifejezéseinek újjal való felcserélése (PARTRIDGE 1933: 10–1).

Az angol szakirodalomban használatos általános és speciális szleng kettősséget tagolja tovább KAARINA KARTTUNEN, aki egyrészt közszlengről beszél, amelyet mind földrajzilag, mind társadalmilag széles körben ismernek, másrészt pedig megkülönbözteti az ún. „kis szlengek”-et, azaz a helyi szlenget (az egyes települések saját, helyi nyelvjárási jellegzetességei által színezett szlengjét) és a szakszlenget: az azonos foglalkozású vagy azonos hobbit űző emberek speciális nyelvének egy rétegét, illetve a zárt társadalmi intézményeken (iskola, katonaság, börtön) belül kialakult sajátos kifejezőkészletet (KARTTUNEN 1979: 8).

**3.2.** Ez a kettős tagoltság a szlengszavak elterjedtségét figyelembe véve reálisan létezőnek tekinthető, én azonban helyesebbnek tartanék egy olyan felosztást, amely a szlengszavak kialakulását és egyre szélesebb társadalmi rétegekben való elterjedését tartja szem előtt.

Mivel a szleng kialakulása mindig a beszélőközösségekben (a szociológia oldaláról nézve a kiscsoportokban<sup>10</sup>) történik, elvileg annyi szlengről beszélhetünk egy nyelvben, ahány beszélőközösség meglétét feltételezzük. A szleng szociálpszichológiai gyökerei miatt nagyon fontos annak a tudatosítása — még ha a gyakorlatban nem is szükséges minden esetben ennek következményeit érvényesítenünk, sőt a típusalkotásra törekvés miatt leggyakrabban figyelmen kívül is hagyjuk e körülményeket —, hogy a valóságban a s z l e n g m i n d i g a k i s c s o p o r t o k b a n s z ü l e t i k é s m ű k ö d i k, csak a nyelvész absztrahál bizonyos közös tulajdonságok alapján szlengtípusokat.

<sup>10</sup> A társadalmi kiscsoport főbb jellemzői a következők: 1. a csoport két vagy több személyből áll, 2. a tagok egy vagy több közös tulajdonsággal rendelkeznek, 3. akik önmagukat minden más csoporttól megkülönböztető önálló egységként kezelik, 4. a tagokban bizonyos célok és érdekek közös megvalósításának tudata él, 5. a tagok kapcsolatban állnak egymással, 6. a célok megvalósítására együttesen törekednek, 7. az együttműködés során szabályok alakulnak ki a csoportban, amelyek minden egyes tagra és a csoportra vonatkozóan is meghatározzák a kötelezettségeket, jogokat, cselekvési formákat (KALAPÁCS 1987: 86).

Az absztrakció foka szerint három szintet különböztethetünk meg a szlengben:

a) A kiscsoport-szlengek a beszélőközösségek valóságosan létező szlengjei. Ezek nyelvi anyaga az adott kiscsoport tagjai számára a csoport jellegéből következően fontos reáliák megnevezésére vagy újranevezésére szolgál. Maga a megnevezett dolog, cselekvés, tulajdonság stb. a csoporton kívüliek számára lehet ismert (például az ételek elnevezése, a mozgásra, járásra utaló szók egy-egy szlengben) vagy lehet ismeretlen (a fegyverek egyes típusainak a katonák, a börtönbeli viszonyoknak a fogvatartottak körében használt nevei). A megnevezett reáliák kétféleségének hangsúlyozása a szlengszavak terjedésének megértése szempontjából lényeges, hisz nyilvánvalóan az általánosan ismert fogalmak nevei könnyebben, gyakrabban válnak széles körben ismertté, míg a speciális fogalmakat megnevező szlengszók csak az adott szóval jelölt dolog általános megismerése után terjedhetnek el. A szókincsnek ez a kettőssége csak a csoporton kívüliek számára lényeges, a tagok számára a szleng egységes rendszert alkot. Ez egyúttal azt is jelenti (és különösen a szlenget vizsgáló szakembereknek nem szabad róla elfeledkezni), hogy a beszélő számára nincs külön közszleng és szakszleng, ezek az absztrahált típusok a beszédben elkülönülten soha nem jelennek meg.

Ennek a tételnek a belátása az egyetlen lehetőség arra, hogy az olyan összetett szlengtípusokat, mint amilyen például a tolvajnyelv, helyesen értelmezzük. A tolvajnyelv ugyanis az a fajtája a szlengnek, amit nem nyelvi sajátosságai, hanem beszélői alapján különítettek el (aláfoglalva minden olyan nyelvi jelenséget, amely a bűnözőközösségek beszédében eltérésnek bizonyult a többség nyelvéhez viszonyítva). A tolvajnyelv mint egyfajta nyelvváltozat eredetileg nem nyelvészeti terminus volt, a nyelvtudományon kívül kezdték használni, és a múlt század utolsó harmada óta úgy öröklődik a nyelvészetben, hogy soha meg sem próbálták rendszerszerű definiálását, hiszen mindenki úgy hitte, ismeri, sőt azonos módon ismeri a szó jelentését.

A tolvajnyelvben azonban, a beszélők köre alapján kijelölt határokon belül többféle szlengtípus és többféle nyelvi funkció is található, ami miatt az argót általában nem tudják más szlengekkel azonos szinten elhelyezni (vö. SEBES-TYÉN 1988: 118), s emiatt például a nyelv rétegződésének modellezése során csak nehezen tudnak számára helyet találni.

A tolvajnyelvet akkor értelmezzük helyesen, ha *lexikális oldalról* közelítve egyrészt egy leginkább a közszlengre hasonlító általánosan ismert fogalmakat megnevező szóréteget (*burkolni, kajálni* 'enni', *huszárostélyos* 'pirított kenyér', *napsa* 'víz', SZIRMAY 1924: 53), másrészt pedig egy bűnözőélettel kapcsolatos szakszlenget látunk benne (ami ráadásul szétválaszthatatlanul

egybeolvad a bűnözők szaknyelvével<sup>11</sup>, hiszen olyan fogalmakat nevez meg, amelyek a bűnöző „szakma” műveléséhez szükségesek, például *piszkálni* ’zsebtolvajlással lopni’, *horgászni* ’nyitott ablakon keresztül lopni’, *libázni* ’fa-vagy szénszállítmányt meglopni’ stb., SZIRMAY 1924: 57).

Más oldalról, a működése felől a tolvajnyelvet mint *b e s z é d m ű f a j t* olyan szlengként határozhatjuk meg, amely a szokásos szlengfunkcióin túl a kívülállók kizárása céljából gyakran titkosnyelvként (tulajdonképpen zsargonként<sup>12</sup>) is működik. Sokszínűsége ellenére a tolvajnyelv — elsősorban beszédműfaji jellemzői miatt (ld. például a tolvajnyelvi szótárak szövegeköléseit: BERKES 1888: 141–4, 156–66; KISS K. 1963: 31–7 — a szlengbe tartozik, mint ahogy ide sorolja ZOLNAY–GEDÉNYI (1962) szótára is, a szlengen belül pedig leginkább mint szakszlenget határozhatjuk meg.

<sup>11</sup> A szleng és a szaknyelvek egyik alapvető különbsége funkciójukból ered. A szaknyelvek szó- és kifejezőképességét a köznyelv és/vagy a nyelvjárássok szókincsének kiegészítéseként lehet felfogni. Egy adott szaknyelv műszava a szakma számára „színezéstől, mellékértelemtől mentesen, ideális esetben egyértelműen jelöli az ember külső és belső világának valamely valóságmetszetét. Létezését, használatát denotatív, kognitív jellegének, referenciális funkciójának köszönheti.” (DÁNIEL 1982: 340). A szaknyelv azokat a fogalmakat nevezi meg, amelyek a szakma gyakorlásában szükségesek, de a bázisnyelvben nincsenek meg, vagy fogalmi tartalmuk nem elég pontos.

A szaknyelvekkel szemben a szleng nem megnevez, hanem újranevez, azaz a már elnevezett dolgokat újabb és újabb nevekkel látja el minden látható „praktikus” ok nélkül (vö. KOVALOVSKY 1963: 71; DEME 1978: 156; TELEGDI 1979: 180). Ez a nyelvi oldalról nehezen leírható ok elsősorban — mint már korábban kifejtettem — a szleng érzelmi telítettsége, amit jól bizonyít az is, hogy a szlengszavaknak a sztenderdben vagy a nyelvjárássokban, illetőleg a szaknyelvekben érzelmileg, hangulatilag semleges megfelelőjük van (LIZANEC–HORVÁTH–TOKÁR 1986: 44). A szleng „szótúltermelése”, az, hogy a szlengben egy-egy fogalom megnevezésére szinonimasorok jönnek létre, és hogy a szleng szókincse aránylag változékony (BONDALETOV 1987: 72; BÁRCZI 1932: 33; BENKŐ 1988: 232; VARSÁNYI 1988: 142) szintén az erős érzelmi töltéssel magyarázható: „az érzelmileg erősebb jelentésű szó kiszorítja a kevésbé hatásost, míg nem a gyakori használat során maga is megkopik s egy érzelmileg elevevebbnek ad helyet” (ZLINSZKY 1931: 6).

<sup>12</sup> A zsargon az én értelmezésem szerint nem csoportnyelv, hanem a társadalomban hierarchikusan elhelyezkedő csoportok olyan tudatos vagy nem tudatos beszédstílusa, amely a társadalmi csoport, réteg tagjainak elzárkózási (TERESTYÉNI 1960: 244) vagy az idetörekvők bekerülési szándékait szolgálja (SZENDE 1979: 221–3); azaz a zsargont használó személy a nyelvhasználatával (is) bizonyítani kívánja, hogy a számára vonatkozó csoportként funkcionáló közösség normarendszerének birtokában van. A zsargon használatakor a kommunikációval elsősorban a társadalmi hierarchiában elfoglalt (elfoglalni kívánt) hely prezentálása a cél. Ez oly módon történik, hogy a zsargonban beszélő a nyelvet nem a konkrét beszédhelyzetnek, hanem az általa képviselt csoport normáinak megfelelően használja, azaz ahogy PENTTINEN fogalmaz: a zsargon csak a beszélőnek szolgál, és fittyet hány a hallgatóra (1984: 13).

FORGÁCS JÓZSEF szociálpszichológiai megfigyelései szerint elsősorban azokban a csoportokban jellemző a zsargon használata, „amelyek különösen bizonytalanok saját státusukat illetően, vagy saját státusuk problémája különösen foglalkoztatja őket”. Ezek a csoportok „gyakran vesznek fel zsargonszavakat, egyszerűen saját státusuk szimbólumaként, nem pedig azért, hogy a kommunikációt elősegítsék. Egyes szakmai csoportok és tudományos körök különösen hajlanak az ilyen gyakorlatra.” (FORGÁCS 1996: 147).

Hasonló eredményre jutott GUIRAUD is, aki szerint az argó az alvilág speciális nyelve, azaz a csavargókra és gonosztevőkre jellemző szavak összessége, amely három rétegből áll: (1) egy szakmai szókincsből, mely az alvilágra jellemző fogalmakat, tevékenységeket fejezi ki, más részről pedig egy sajátos kultúraformát, érzékelési módot, életfelfogást tükröz; (2) egy titkos szókincsből, amelyet a bűnöző tevékenység szült, és végül (3) egy argotikus (értsd: szleng) szókincsből, mellyel az argót beszélő felismeri és megerősíti identitását és eredetiségét (GUIRAUD 1956: 7).

**b) A nagycsoport-szlengek**<sup>13</sup> olyan kiscsoportok, beszélőközösségek szlengjéből absztrahálódnak, amelyek valamiben azonosak, és azonoságuk miatt egymással lazább vagy szorosabb kapcsolatba kerülhetnek oly módon, hogy tagjaik között átfedés vagy érintkezés alakul ki. Az egyes beszélők közvetítik a kiscsoportok szlengjét a másik beszélőközösségbe, és ezáltal egyféle kiegyenlítő szerepet játszanak.

A kiscsoportok közötti azonosság alapvetően kétféle lehet: területi (az egy helyen, egymás közelében működő csoportok között) és szakmai (az azonos foglalkozást, hobbit űző, azonos életmódot folytató stb. csoportok között). Ennek megfelelően a nagycsoport-szlengeknek két nagyobb fajtáját különböztethetjük meg: a helyi szlengeket és a szakszlengeket.

— **A helyi szlengek** en a területileg szerveződő nagycsoport-szlengeket (egy falu, város, városrész, iskola szlengjét) érthetjük. Erre a szleng-típusra jellemző, hogy szókincsé szakmától független, a kiscsoport-szlengek általános szókincséből származik.

— **A szakszlengek** érdeklődési, foglalkozási alapon elkülönülő csoportokra (katonai, diák, tolvaj, labdarúgó, narkós stb.) jellemzők. Szókincsük a szakmától függő, az azonos szakmához tartozó kiscsoport szlengjének speciális szókincséből származik.

A valóságban ezek a tiszta típusok gyakran keveredve jelennek meg, sokkal inkább léteznek helyi szakszlengek (a debreceni katonai szleng, a szegedi Csillag-börtön szlengje, a sárbogárdi diáknyelv stb.), mintsem „a” magyar tolvajnyelv vagy „a” magyarországi kábítószer-élvezők szlengje.

**c) A helyi és a szakszlengek széles körben elterjedt szavai alkotják a közös szlenget.** Ez a nyelvközösség számára közös szlengtípus a helytől és szakmától függetlenül ismert szlengszavak csoportját takarja. Viszonya a helyi és a

<sup>13</sup> A társadalmi nagycsoportot az alábbi főbb tulajdonságok jellemzik: 1. tagjaik egy vagy több közös ismérvvvel rendelkeznek, 2. van úgynevezett „mi” tudatuk, 3. önálló arculatuk van, többé-kevésbé meghatározott célokkal, 4. az osztársadalom önálló egységeként számba vehetők, 5. tagjai között nincs feltétlenül személyes kapcsolat, 6. céljaik a történeti fejlődés során változnak (KALAPÁCS 1987: 87).

szakszlengekhez olyan, mint a köznyelv viszonya a nyelvjárásokhoz és a szaknyelvekhez.

A köznyelvhez hasonlóan szemléljük történeti kategóriaként is, amely az idők folyamán a nyelvközösségekben szétáramló, ismertté váló szlengszavakat tartalmazja, illetve tekinthetjük a nyelvészeti absztrakció felső szintjének, amely a beszélőközösségek többségében ismert szlengszavakat tartalmazza.

**3.3.** Ismételten szeretném azonban hangsúlyozni, hogy a szleng itt felvázolt típusainak többségét természetesen csak a tudományos absztrakció szintjén létezőnek tekinthetjük, amelyekre a nyelvészeti tipologizálás során mindenképpen szükség van, arról azonban nem szabad e tipológia alkalmazásakor elfeledkezni, hogy a valós, tulajdonképpeni nyelvhasználatban csak a kiscsoport-szlengek léteznek, amelyek az absztrahált típusok alapján leírva egyszerre képviselik az összes többi típust: egyszerre helyi szlengek (hiszen minden kiscsoport lokálisan jellemezhető), egyszerre szakszlengek (hiszen minden kiscsoport közös érdeklődésen vagy érdekeken alapuló szakmai szerveződés) és egyszerre közszlengek (hiszen a tagok korábban vagy egyidejűleg más csoportok tagjai is: így biztosítják a kiscsoport-szlengek szavainak terjedését, és terjesztik a más beszélőközösségekből származó szlengszavakat).

Külön megemlítendőnek tartom, hogy a szleng imént vázolt tagolódása csak a szlengre mint lexikális kategóriára (regiszterre) érvényes. Beszédműfajként a szleng csak a kiscsoport-szlengekben figyelhető meg; s azok a sajátos szókinccsen kívüli jegyek, amelyek a szlengben beszélést jellemzik (ld. például a 245. lapon írottakat)<sup>14</sup>, csak a beszélőközösségekben, a konkrét szituációkban működnek. „A szleng esetében ugyanis nem izoláltan létező szavakkal kerül kapcsolatba a gyűjtő — írja erről SZILÁGYI MÁRTON —, hanem egy szituációhoz kötődő nyelvhasználati, kommunikációs kóddal. Nem egyszerűen mennyiségi kérdés, hogy milyen arányban szerepelnek a gyűjtött anyagban a fatikus funkciójú kifejezések, állandósult nyelvi formák, rigmusok (...), hanem mindez a szleng eltérő státusát jelzi.” (1992: 431).<sup>15</sup>

A szleng használatának színtere tehát a társadalmi kiscsoport, és itt a szlengben beszélés során az alkalmi szlengszavak társaságában születnek meg a lexicográfiaiilag is megfogható valódi szlengszavak, amelyek jelentésük, alakjuk,

<sup>14</sup> Vö. még: „e sajátos nyelvi formához szorosan hozzátartozó hangsúly, hanglejtés, hanghordozás, hangszín, mimika, gesztus, hangképzési, fonetikai s egyáltalán artikulációs eltérés, szabálytalanság, szándékos torzítás és az adott beszédhelyzet nehezen vagy egyáltalán nem adható vissza” (RÓNAKY 1995/1997: 11).

<sup>15</sup> Ugyanezekkel a gondolatokkal — kissé talán pontatlanul fogalmazva — RÓNAKY EDITNÉ is találkozhatunk: „Ez utóbbiakkal [ti. a kérdőíves szógyűjtéssel] ugyanis a diáknyelvnek csak kompetenciájához férhetünk hozzá, de performanciájához nem. Pedig ennek a nyelvi alakulatnak önön lényegét meghatározó eleme mindaz, amit mint beszéd (parole) hordoz. Hogy csak a legfontosabbat emeljük ki: a nyelvi humor mindig szituációtól függő.” (1995/1997: 40).

hangulatuk alapján mint szövegkörnyezetükből kiemelt lexémák vagy frazémák is tartalmazzák a „szlengség” jegyeit.

A szlengszavaknak szélesebb körben való elterjedése lexikális szinten abban ragadható meg, hogy egy beszélőközösségből elindult szlengszó a nagycsoportok szlengjén áthaladva, majd a nyelvközösség szintjéig jutva fokozatosan veszít „szlengségéből”, mígnem emocionális töltését teljesen elveszítve vagy kiesik a nyelvhasználatból, vagy pedig a bázisnyelvbe kerülve megszűnik szlengszó lenni.

Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a közszleng és nagycsoport-szlengek hétköznapi érzékelésünk számára ugyan egymás mellett létező típusoknak látszanak, amelyek csak a nyelvreírásban, a nyelvészi absztrakció szempontjából helyezkednek el más szinten. A valóságban azonban a szlengjegyek elvesztésének alacsonyabb vagy magasabb foka jellemzi a speciális vagy a közszlengbe sorolt szavakat. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a közszleng szavai közelebb vannak a bázisnyelvbe olvadáshoz, mint a többi típusba tartozók.

**3.4.** A szleng különböző típusainak számbavétele alapvetően a szlengkutatás szempontjából feltérképezett területekről nyújt képet, s nem a valóságban létező kisebb-nagyobb szlengtípusokról. A „Dictionary of American Slang” például a szlengnek tizenhárom fajtáját különbözteti meg a katonaság szlengjétől kezdve az alvilágén és a baseballjátékosokén át az egyetemistákéig (WENTWORTH–FLEXNER 1960: 07). PARTRIDGE huszonöt különböző altípussal foglalkozik közismert munkájában (1933), míg LUMÍR KLIMEŠ hatvankilenc eddig vizsgált cseh szlengtípust sorol föl kötetünk 59–60. lapján. Nyilvánvalóan bővíthetnénk ezt a sort további közösségek nyelvének szlengjével, hisz minden emberi csoport megteremtí a maga — jellegétől függően tartósan vagy ideiglenesen fennmaradó — szlengjét. Ezek közül a szlengek közül a kutatók általában csak a feltűnő, a hétköznapi nyelvhasználattól erősen eltérők vizsgálatával szoktak foglalkozni, de még ezek száma is meglehetősen nagy.

A legtöbb ismert magyar szlengfajta a szakszlengek közé tartozik (diáknyelv, katonai szleng, narkósok szlengje, sportszleng stb.), a közszleng szavait leginkább az ifjúsági nyelvi adatok között találhatjuk meg.

A területi szlengokról jóformán semmit sem tudunk, bár meglétük a nyelv természetéből következik, hiszen aligha vitatható, hogy „a beszélt nyelvek minden változata a területi nyelvváltozatok kategóriájába is sorolható (...), ha nem is minden nyelvváltozatnak ez a legjellemzőbb és legfontosabb meghatározója” (IMRE 1988: 62). A szlengnek (és általában a csoportnyelveknek) erre a sajátosságára nem nagyon figyeltek még fel a magyar kutatók, pedig nyelvjárásaink szókincsét átrostálva minden bizonnyal számos szóról, kifejezésről bebizonyosodna, hogy a közösség nyelvében szlengként funkcionál (vö. pl. HORVÁTH 1906: 50–2). Az ifjúsági nyelv kutatása során elvértve már közöltek

ide vonatkozó adatokat, a diáknyelvből például BACHÁT mutat be néhány területileg kötött (nyíregyházi) szót (1976: 110–1), újabban pedig HOFFMANN OTTÓNÁL olvashatunk ilyeneket (1996: 240). A katonai szleng ide vonható szavaira KIS katonai szlengszótárában (1991: 16–7) találunk példákat.

#### **4. A szleng és használói**

**4.1.** A szleng, mint láttuk, — függetlenül a csoport létrejöttének okaitól — az ún. elsődleges informális csoportokban<sup>16</sup> tűnik fel leggyakrabban. A szleng életét, gazdagodását, szókincsének terjedelmét természetesen nagyban befolyásolják a csoport jellemzői. A szleng és a szlenget létrehozó, használó közösségek szoros kapcsolata a szlengtípusok leírása alapján is jól kimutatható, és világosan látszik, hogy a beszélőcsoportok eltérései tükröződnek magában a szlengben is. A közösségek különbségei azonban nemcsak a különböző szlengtípusok létrehozásában mutathatók ki, hanem a kialakult szleng használatában is jellegzetes eltéréseket mutatnak, például a csoportban használt szavak számában, az egyes szavak, fogalomkörök megterheltségében, a szinonimasorok nagyságában, a szlenghasználat kötelező vagy fakultatív voltában stb.

**4.2.** A beszélőközösségeként funkcionáló kiscsoportokat a tagok szabadságának érvényesülése alapján két nagyobb típusba sorolhatjuk: léteznek nyitott és zárt csoportok (számolva természetesen azzal, hogy a valóságban többnyire csak a kettő közötti átmeneteket fogunk találni). A zárt csoportokra jellemző, hogy tagjaiknak a csoportba való be- és kikerülése nem az egyénen múlik (azaz esetükben tulajdonképpen kényszerközösségről beszélhetünk), míg a nyitott csoportok az egyének szabad akaratából jönnek létre. Rendkívül fontos, hogy a nyitott csoport (pl. egy sportoló csoport vagy egy barkácsszakör) az egyén életidejének csak egy részét köti le, míg a zárt csoportokban — amíg az egyén az adott csoport tagja — teljes életidejét a csoportban tölti.

<sup>16</sup> A társadalmi kiscsoportok (vö. a 10. lábjegyzetben irottakkal) más szociológiai megközelítésben az ún. elsődleges informális csoportokkal azonosíthatók. „Az *elsődleges* csoportokat mindenekelőtt az jellemzi, hogy spontán jönnek létre, és olyan kis taglétszámmal rendelkeznek, hogy minden csoporttag számára adott a *szemtől szembeni kapcsolat* lehetősége mindenki mással. Ezeknek a kapcsolatoknak a kialakulásában különösen nagy szerepük van az *érzelmi tényezőknek*.” (KULCSÁR 1988: 214). A csoport szerkezete, működésének módja határozza meg, hogy egy adott közösséget formálisnak vagy informálisnak tekintünk-e. „Az *elsődleges csoportok struktúrája* (...) általában *nincs formalizáltan is kialakítva, szabályozva*”, kívülről megfogalmazva és megerősítve (uo. 215). Az elsődleges informális csoportokkal szemben állnak a másodlagos formális csoportok, amelyeknek létesülése többnyire a csoporton kívüli tényezőktől, külső akaratelhatározástól függ. Ilyenek például a különféle szervezetek, intézmények (ld. uo. 215, 262–308). Mivel azonban a „formalizált vagy »intézményesült« struktúrával rendelkező másodlagos csoportokban is kialakulnak a nem formalizált kapcsolatok”, ezeken a csoportokon belül is megfigyelhető az elsődleges informális csoportok létrejötte (uo. 215).



A zárt csoportok legtisztább típusai mindig valamilyen zárt szervezetben belül (pl. a börtönben vagy a szocialista hadseregben) figyelhető meg, hiszen a szervezet zártsága az, amely az autonómia nagyfokú korlátozásával az egyént rákényszeríti arra, hogy egy csoport tagja legyen. Ebből adódik, hogy — bár a zárt szervezetek tipológiai szempontból másodlagos formális csoportok — mégis jellemző, sőt törvényszerű, hogy kereteiken belül elsődleges informális csoportok jönnek létre. Ennek következtében az egyes zárt csoportok tagjai két szintű, két normájú (hivatalos és csoporton belüli, azaz formális és informális normát követő) közösség tagjaiként élnek.

A zárt csoportokhoz hasonló helyzetet hoznak létre a tagjainak két normához való alkalmazkodási kényszere terén a szubkultúrák is: itt a szubkultúra saját normarendszere és a hivatalos társadalom normái hozzák létre a kettősséget. Ezeknek a csoportoknak (bűnözők, kábítószeresek) a szlenghasználatában gyakran a zárt csoportokéhoz hasonló jelenségeket figyelhetünk meg, amelyben a nyelv ismerete és használata a csoporthoz tartozás pregnáns jele.

**4.3.** A beszélőközösségek tipológiai különbsége a nyelvhasználatban akképp tükröződik, hogy a nyitott csoportok tagjai változatosabb nyelvhasználati formákat alkalmaznak (s minél több csoportnak tagja valaki, ez annál inkább érvényesül), míg a zárt csoportokban a nyelvhasználat leegyszerűsödik. Ezeknek csoportoknak a tagjai — a hatalmat képviselő előjáróval való kommunikáció általában minimális idejét leszámítva — idejük nagy részét a csoportban töltik, ezért a csoport normája által kötelezően előírt nyelvhasználati formát: saját szlengeiket használják. Ebből következően egy zárt csoport szlengeje (pl. a katonai szlenge) sokkal erősebben meghatározza a csoport tagjainak szokásos nyelvhasználatát és végső soron vernakuláris nyelvének módosulását, mint egy nyitott csoporté (pl. a diáknyelv a diákokét; vö. BACHÁT 1976: 120), hiszen az egyén a zárt csoportba bekerülve elveszíti kapcsolatát más társadalmi csoportokkal (vö. GROSSE–NEUBERT 1975: 42), ezért nyelvi kódja leegyszerűsödik: csak a hivatalos és az egymás közötti beszédhelyezethez kell alkalmazkodnia. Ez magyarázza a gyűjtéseim során több katonától is hallott és sorkatonaként magamon is tapasztalt jelenséget, hogy katonaként nehéz megállni, hogy nem katonai környezetben is ne a laktanyai nyelv fordulatait alkalmazzuk, illetve civilek közé kerülve a katona úgy érzi, szavait „le kell fordítania”, hogy megértsék.<sup>17</sup>

Ez az oka annak is, hogy a zárt közösségekben sokkal könnyebb szlenget gyűjteni, hiszen ott ez a leghétköznapibb nyelvhasználati forma.

**4.4.** A csoportok — legyenek akár nyitottak, akár zártak — mindig rendelkeznek a csoportra jellemző normarendszerrel, s ennek részeként a világ szá-

<sup>17</sup> Vö. „Nemegyszer megtörtént, hogy odahaza szabadságon a szüleink nem értették a beszédünket, kénytelenek voltunk a kérdésünket vagy feleletünket visszafordítani a polgári nyelvre” (Ottlik Géza, *Iskola a határon*. Budapest, 1983. 99).

mukra fontos dolgait rangsoroló értékhierarchiával. Ennek a normarendszernek része a csoport nyelvhasználata, szlengje is. A szleng használata alapvetően eltér a két különböző csoporttípusban. A nyitott közösségekben általában fakultatív (BONDALETOV 1987: 72), míg a zárt közösségekben kötelező. Ez a kötelező jelleg természetesen nem szankciók útján szokott érvényesülni, sokkal inkább arról van szó, hogy az adott kommunikációs közegben csak a szleng használata minősül helyénvalónak, azaz e tekintetben normatívnak, és ha az egyén nem akarja magát kizárni a csoportból, kénytelen használni a csoport szlengjét. Erre az egyén — mivel a zárt, formális szervezetekkel szemben az ezekben szerveződő kiscsoportok védelmet is nyújtanak számára (többek között a nyelv segítségével) — rá is kényszerül.

**4.5.** Minden zárt közösségben totális fegyelem uralkodik, az egyén helyét az előjárók és a szabályzatok határozzák meg. Az ebből származó kiszolgáltatottság (KÖVESDI–SZILÁGYI 1988: 6–7) elleni tiltakozás leginkább a nyelvben nyilvánulhat meg (vö. TOLCSVAI NAGY 1988: 401–2), PENTTINEN szavait általánosítva: a szleng lázadás a gépezet ellen, a hivatalos nyelv paródiája, igazságtevés humorról (1984: 14). Mivel a kötelező formális normákkal való szembenállás alapvetően a zárt közösségekre és a szubkultúrákra jellemző, ezek a csoportok a szleng használatával igyekeznek megvalósítani a hivatalos nyelv normájától való elszakadást (vö. SIPOS 1988: 869; SZUDZILOVSKIJ 1973: 44).

Emellett figyelembe veendő, hogy a szlengnek fontos szerepe van a csoportok létrejöttében, illetve az új tagok érkezésekor a csoportok újjáalakulásában. Nemcsak azzal, hogy tudatosítják az összetartozást (TELEGDI 1979: 179, 180), segítik a csoport nyelvi érintkezését, és pontosítják a sajátos fogalmak kifejezését (BENKŐ 1988: 228), hanem azzal is, hogy közvetítik a meglévő és a zárt csoportokban csak igen kis mértékben változó szokásokat, normákat, a csoportok értékrendjét (vö. PENTTINEN 1984: 8–9). Ezt támasztja alá például a katonák vélekedése is saját nyelvükről. PENTTINEN adatközlői szerint a katonai szleng támogatja a csoportszellem kialakulását, humora segíti a nehézségek elviselését; segít viselkedni azzal, hogy világos útmutatást ad (uo. 15).

A kevésbé zárt, illetve nyitott csoportokban természetesen más okok miatt érzik fontosnak a szleng használatát beszélői. MATIJEVICS LAJOS például úgy vélekedik a tanulóktól kapott válaszok alapján, hogy „Több összetett és elkerülhetetlen tényező játszik szerepet [a diáknyelv] kialakulásában, s egyiket sem mellőzhetjük. A legfontosabbak a következők: a közösséghez, a csoporthoz tartozás érzése, a kívülállóktól való elkülönülés, szembeszegülés a felnőttekkel, a tréfálkozás, a csúfolódás, a gúnyolódás, az utánzás, a feltűnés, a vagánykodás és a konvencionális dolgok megváltoztatása.” (MATIJEVICS 1972: 17). Hasonló motívumokat sorol fel újabban HOFFMANN OTTÓ is a diáknyelv használatának okait összefoglalva: szerinte ezek (1) a szellemesség, a játékosság, a változatos-

ság, (2) a tanulók és a felnőttek közötti ellentét és (3) a teljes gátlástalanság (1996: 246–52; ld. még Uő 1989).